

Dr. Fröhlich Ida¹: Agáda²

Jelen előadás alcíme ez lehetne: kalandozások az agáda világában, Scheiber Sándorral. Jelen időben beszélek, mert munkássága - számomra legalábbis - máig ható példa és forrás; de az lehet mindazoknak is, akik személyesen már nem ismerhették, hiszen művei itt maradtak számunkra, és általuk bepillantást nyerhetünk az agáda csodálatos világába.

A címben az „agáda” szó szerepel, így, egy „g”-vel, ahogyan Scheiber is használta (héber *agádá*, arámi *agadta* „elmesélt (dolog)” a *ngd* „kijelent, elmond, hírül ad, elmesél” gyökből). A szó hagyományosan a rabbinikus zsidóság biblia-magyarázatát jelöli. „Műfaji” meghatározása egyszerűnek tűnik: a bibliai szöveghez kapcsolódó magyarázatok közül jelenti mindazt az anyagot, ami nem halákai, tehát nem a jogi előírásokhoz kapcsolódó magyarázat. Ez az óriási terület persze számtalan műfajt ölel fel, kezdve a narratív szöveg esetleges logikai ugrásának áthidalására szolgáló betoldástól egészen a bonyolult, és a témához nem is mindig szorosan kapcsolódó hozzáadásokig, amelyek gyakran maguk is külön műfajt képviselnek - mint a hasonlatok, szólások, mesék, alfabetikus spekulációk, vagy akár messianisztikus várakozások kifejezései is. A hozzáadások célja gyakran a tanítás, a történet erkölcsi mondanivalójának kifejtése – ezért az agáda gyakran az épületes irodalom műfajával áll rokonságban, a bővítmények a morális kommentárok területét képviselik. A hagyományos vélemény szerint az agáda első sorban a szájhagyományból merít, tehát tipikus folklór-műfajnak tűnik. Egy-egy agádai történet több verzióban is előfordul – ezt a jelenséget sokan bizonyítéknak tartják arra nézve, hogy az agáda szájhagyomány útján terjedő szóbeli műfaj, ez azonban távolról sincs így, a szájhagyomány nem az egyetlen átadási módja a hagyománynak. Az agáda, mint a közösség bibliamagyarázata, természetes módon kapcsolódik a bibliai narratív vagy más műfajú irodalmi szövegeihez, ugyanúgy mint a halákai szövegek a jogi előírásokhoz. Amint az az elmúlt néhány évtizedben a halákáról kiderült, hogy eredetét nem a tannák korához kell kötnünk, hanem azokénál régebbi és írott forrásokhoz (ilyenekre szolgálnak példát a qumráni közösség könyvtárában fennmaradt nagy számú halákai töredékek, melyek kéziratok az i.e. 2-1. századra datálhatók). Az agádaival kapcsolatban mindig is ismert volt, hogy eredete egészen a késői bibliai könyvek keletkezéséig megy vissza.

Noha eredetét hagyományosan a bibliai corpus létrejöttéhez kötik, az agáda létrejötte nem függ egészen a kánoni szöveg létrejöttétől. A bibliai kánon késői könyvei maguk is sok agádai anyagot tartalmaznak. Ismeretes Dán 9 írott próféciája, amely Jeremiásnak a 70 éves babiloni fogságról szóló jóslata exegézise, agádája (Jer 25:11 és 29:10). A Krónikák könyve maga is midrás, a Gen-2Kir elbeszéléseinek újraírása, és egyfajta alternatívája az előbbi műnek azzal, hogy elhagyja a mózesi elbeszélést, és Dávidot teszi meg a szentély (és a vallás) alapítójává.³ Az agádai anyag legnagyobb része azonban az ún. posztbiblikus és rabbinikus korban (Kr.e.2.sz.-Kr.u.1.sz.) jött létre. Anyaga a jórészt csak fordításokban fennmaradt zsidó művekhez, az ún. apokrif és pszeudepigrafikus irodalom elbeszéléseihez köthető. A Jubileumok könyve, Ádám és Éva élete, az ún. etióp Henok-könyv gyűjteménye mind agádai anyagot tartalmaznak. Legtöbbjük hosszabb elbeszélések, egész bibliai könyvek tendenciózus

¹ Fröhlich Ida (/Budapest): a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Klasszika-filológiai és Orientalisztikai Intézet Hebraisztika Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára, az MTA doktora, a Scheiber Sándor-díj tulajdonosa.

² Elhangzott 2013. november 20-án, a „Scheiber Sándor, a mi tanítómesterünk” című konferencián, az OR-ZSE Scheiber Sándor utcai épületében.

³ A belső interpretációra ld. Michael Fishbane, *Biblical Interpretation in Ancient Israel*, London, Oxford University Press: Clarendon Press, 1985 – a könyv éppen Scheiber Sándor halála évében jelent meg.

újra-feldolgozásai. A XX. század nagy felfedezése volt, hogy ezek közül több mű (1Henok, a Jubileumok könyve) eredetijét találták meg a qumráni kéziratok között – és mellettük még más, addig ismeretlen agádai műveket mint a Genesis Apocryphon, a Dibré Mose (1Q22) szövegeit. Természetesen a görögül író zsidó szerzők, Josephus Flavius és alexandriai Philón művei, valamint az arámi bibliai parafrázisok, a targumok nélkül sem lenne teljes az agáda fogalmának tárgyalása.

Az agádai irodalom története jószerével napjainkig tart, hiszen a magyarázatokkal továbbmesélt bibliai szövegre folyamatosan lehet példákat idézni a palesztinai tannák (i.sz. 1-2.sz.) és amorák, a Misna (i.sz. 3.sz.),⁴ a talmudi gyűjtemények,⁵ a midrások (6-11. sz.),⁶ a *jalqutok* azaz agádai antológiák (12-15.sz) kora és a népszerű gyűjtemények kezdete korszakaiból.⁷ Az agáda kapcsolata a modern irodalommal tagadhatatlan, hiszen a közelmúlt és napjaink irodalmának elemei között gyakran ismerhetünk fel a Bibliát magyarázó agádai elbeszélés-elemet. Az agáda sosem volt zárt hagyomány: története során befogadott más kultúrák elbeszélő, moralizáló és más hagyományából, és ő maga is nagyon sokat adott át más irodalmaknak. Scheiber Sándor ebben a szélesebb értelemben művelte az agáda kutatását: nem csak agádai művekről írt, hanem a zsidó eredetű hagyományról a modern irodalomban – mindenekelőtt forrón szeretett tárgyában, a magyar irodalomban (ezt a területet tárgytörténetnek nevezte).⁸ Félelmetes olvasottsággal gyűjtött össze hihetetlen kincseket, zsidó eredetű meséket, szólásokat, anekdotákat magyar szerzők műveiben. A hagyományozás útját rendszerint már nem követte – ez lehetetlen is lett volna ilyen mennyiségű anyag esetében – minden esetre a jövő kutatását ez is érdekelheti, Scheiber művének ezen a területen is lehet folytatása. Olyan dolgot hozott létre, amire más nem, egyedül ő volt képes: áttekinteni a zsidó irodalom hatalmas anyagát, és meglátni a magyar irodalom tengerében azokat a pontokat, ahol a szerzők zsidó eredetű anyagot használtak. Ma úgy mondanánk: megteremtette a zsidó eredetű motívumok web-hálózatát a magyar irodalomban. Ahogyan ő maga fogalmazott: „A hebraicát és judaicát bevitem a magyar tudomány területei közé”.

Az előbbi módszer az agáda kutatásának különös, csak rá jellemző módja volt. A másik, hagyományosabb típusú kutatás előzményei a Rabbiképző hagyományához nyúlnak vissza, és Bacher Vilmos,⁹ Goldziher Ignác, Heller Bernát és Löw Immánuel neveihez fűződnek.¹⁰

⁴ Agádai műveknek számítanak: a *Pirqé Abót*, a teremtéstől a babiloni fogságig terjedő időszakot elbeszélő világkrónika, a *Széder Olam Rabba*, továbbá az ünnepi naptár eseményeit tárgyaló *Megillat Ta'anit*.

⁵ Az agádai mese az aiszóposzi (ezópusi) meséhez hasonló, mindig röbid, csattanós történet. A Babiloni Talmud egy 300 darabos gyűjteményt tulajdonít R. Mérinek (Szanhedrin 38b-39a). Híres mesélő hírében álltak a tanna Hillél és Jóhanán ben Zakkaj. Bar Kapparának ugyancsak 300, esküvőkön mondott, rövid történeteket, ún. rökameséket tulajdonítottak. Agádai gyökerei vannak az evangéliumi parabolának is; ld. Heller Bernát, *Az evangéliumi parabola viszonya az aggádához*, Budapest: Athenaeum Nyomda, 1894.

⁶ A midrások többsége a zsinagógai gyakorlatban keletkezett ún. homiletikus midrás, amely egy kiválasztott ubibliai helyet egy másikkal magyaráz. Külön csoportokat képviselnek a rabbinikus tanítások nyomán keletkezett ún. Jellammedenu-midrások. Krónika-jellegűek a „Kis világkrónika”, a *Széder Olam Zuta*, a *Széder Elijáhu*, a valószínűleg Itáliában készült *Joszippon*, a Mózes életét legendás kiegészítésekkel elbeszélő *Dibré ha-jámin sel Mose*, a Mózes halálát tárgyaló *Petirat Mose*.

⁷ A 19. század derekán keletkezett összefoglaló munka Adolph Jellinek számos kiadást megért *Bet ha-midraš* című gyűjteménye.

⁸ Scheiber Sándor, *Folklor és tárgytörténet*, (Folklore und Motivgeschichte) 1-3, Budapest: MIOK, 1974-84.

⁹ W. Bacher, *Die Agada der babylonischen Amoräer: ein Beitrag zur Geschichte der Agada ud zur Einleitung in den babylonischen Talmud*, 1877 (Hildesheim: Olms, 1967); *Die Agada der Palästinensischen Amoräer* 1-3, Strassburg: Karl J. Trübner, 1895-1898; *Die Agada der Tannaiten* 1-2, Strassburg: Karl J. Trübner, 1892-99; *Tradition und Tradenten in der Schulen Palästinas und Babyoniens*, Strassburg: Karl J. Trübner, 1914.

¹⁰ Külön figyelmet érdemel Heller Bernát munkássága, számos cikke mellett a héber mesének szentelt monográfiái: Heller Bernát, *A héber mese I. A héber mese Keleten és az iszlám országaiban*, Budapest: Globus Nyomda, 1922, 1925 (reprint: 1996); *Das hebräische und arabische Märchen*, Leipzig, 1930;

Scheiber tanulmányait itt, a Rabbiképzőben végezte, párhuzamosan pedig a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett magyar-latin-görög szakos bölcsészdiplomát. Ez a képzettsége szintén nem elhanyagolható háttérrel jelentenek későbbi agáda-kutatásai szempontjából. Doktori disszertációját „*Keleti hagyományok a nyelvek keletkezéséről*” címmel készítette.¹¹ Bibliai mítikus történetek lényegével és párhuzamaival foglalkozó dolgozataiban – mint a Lót leányai, Bábel tornya – mindig ott van az agádai továbbélés elemzése, a történethez kapcsolódó zsidó magyarázatok, évszázadokon át.¹²

Az 50-es évektől jelentek meg itthon sorozatai, amelynek egyes cikkeiben bibliai történetek irodalmi és képzőművészeti utóéletét kutatta.¹³ A „Káin és Ábel” illetve „Megjegyzések Káin és Ábel áldozati legendájának füst-motívumához” című cikkei a bibliai szöveg egy hiányát kitöltő agádai magyarázattal foglalkoznak. Honnan tudta Káin, hogy áldozatát nem fogadta el Isten? A Genesis szövege ugyanis erről semmit sem tud. A zsidó és a keresztény hagyomány egyaránt fűzött ehhez magyarázatot, a kétfajta agáda azonban eltér egymástól. A zsidó magyarázatok szerint Ábel áldozatának elfogadását az jelzi, hogy áldozatát égi tűz emészti meg (akárcsak Illés próféta Karmel-hegyi áldozatát). A keresztény hagyomány az áldozati füst útjából olvassa ki az áldozat fogadtatását. Az elfogadott áldozat füstje felfelé száll, világos füst (vagyis az áldozat útja az égbe akadálytalan és egyenes), a nem tetszőé viszont lefelé terjedő, elfojtott, sötét füst. Scheiber kimutatta, hogy ez a hagyomány jóval korábbi, mint azt korábbi kutatók feltételezték; a kora-középkorig megy vissza. Így ábrázolják a jelenetet már a pécsi székesegyház kora középkori kőfaragványán is. Ugyanott látható a fakitépő Sámson ábrázolása is, amelyről Scheiber ugyancsak írt, felgyűjtve számos kora-középkori ábrázolást, amelyek a téma népszerűségét dokumentálták. Sámson erejének demonstrálására ugyan van bibliai történet is (a Bírák 16:3 szerint a gázai városkapu szárnyait a vállán viszi el), az újabb történet alapját azonban a fanyűvő európai hagyománya adhatta.

Scheiber nagy hozzájárulását az agáda kutatásához a jórészt az *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*-ban az 50-es és 60-években közölt sorozat jelentette, amely az antik irodalom és a zsidó agáda összefüggéseiről szólt. Ezeket fontosnak tartotta, a válogatott kötetben is megjelentetni.¹⁴

Die Lüge hat keine Füsse, 9 (1961) 305-306 – a hazugságnak nincs lába talmudi mondásról szól, melynek eredete valószínűleg a Phaidrosznál is megemlített görög-római folklór-elbeszélés. Die Parabel vom Schatz des Gelehrten – A tudós kincséről szóló parabola, a Midras Tanhuma antik forrásokból származó története a hajón kereskedőkkel együtt utazó tudósról. Hajótörés alkalmával a kereskedők kincseiket mentik, míg a tudós azt mondja, az övé nála van, elrejtve. A kereskedők elveszítik nehezen mentett javaikat, a tudós kincse – tudása – azonban megmarad, és alapul szolgál későbbi életfenntartásához. Die Matrone von Ephesus – az epheszoszi matróna Indiából eredő, jól ismert meséjét - a halott férjét alkalmi

A Heller tiszteletére kiadott emlékkötet szerkesztője Scheiber Sándor volt: *Jubilee Volume in Honour of Prof. B. Heller* (1941).

¹¹ Scheiber Sándor, *Keleti hagyományok a nyelvek keletkezéséről*, Budapest 1937, 77 S. = *Magyar Zsidó Szemle* LIV (1937) 79-151; „Das Problem des Ursprungs der Sprache im jüdischen Schrifttum”, in: *Dissertationes in honorem Dr. Eduardi Mahler*, Budapest 1937, 494-509.

¹² Scheiber Sándor, „Lót leányai (Lot's Töchter)”, *IMIT Évkönyve*, Budapest, 1938, 198-212; „Bábel tornya (Der Turm von Babel)”, *IMIT Évkönyve*, Budapest, 1939, 196-223; „Káin és Ábel áldozati füstjéről szóló legenda életrajza (Die Legende über den Rauch Kains und Abels Opfers)”, *IMIT Évkönyve*, Budapest, 1942, 127-150 = „La fumée des offrandes de Caïn et Abel”, *Revue des Etudes Juives* CXV (1956) 9-24; „A Remark on the Legend of the Sacrificial Smoke of Cain and Abel”, *Vigiliae Christianae* X (1956) 194-5..

¹³ „Megjegyzések Káin és Ábel áldozati legendájának füst-motívumához”; A fakitépő Sámson párhuzamai és forrása stb., ld. *Folklor és tárgytörténet I.*, Budapest 1974.

¹⁴ A. Scheiber, *Essays on Jewish Folklore and Comparative Literature*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985.

szeretője kedvéért megbecstelenítő asszony történetét - nem csak Petronius, de a Talmud is jól ismeri. Ein Säugling kann reden – a beszélő csecsemő vagy a hirtelen megszólaló néma fiú története Hérodotosznál, Cicerónál és más antik szerzőknél szerepel, és a motívum számos változata (anyja méhében beszélő magzat) olvasható zsidó agádikus forrásokban. Der aufblühende Stab – a Bibliában (Lev 17:23) a Lévi törzséből származó Áron jogát a papságra az igazolja, hogy botja kirügyezik, és mandulát hajt. Az agáda ezt a csodát más személyekkel kapcsolatban is ismeri. Scheiber kimutatja a motívum jelenlétét a zsidó mellett a keresztény hagyományban is, mégpedig különböző kontextusokban (ártatlanság igazolása, királyválasztás).

Wir pflanzen Bäume für unsere Nachkommen – a Cicerótól jól ismert példázat – a fákat nem magunknak ültetjük, hanem utódaink hasznára – Hadrianus császár és az öregember párbeszédében, valamint a „körhúzó” Honi személyével kapcsolatban jelenik meg az agáában. Ein Mädchen im Turm – a toronyba zárt lány története (Danaé-történet), amely a görögöknél rendkívül népszerű volt (hiszen Szimonidész, mellett Szophoklész és Euripidész is megörökítette) a Tanhuma-midrásban Salamon leányával kapcsolatban szerepel. Apja azért zárta a toronyba a lányt, mert a csillagokból azt olvassa ki, hogy leánya jövendőbelije Izrael legszegényebb embere lesz. A tenger közepére épített toronyba zárt, 70 eunuchal őriztetett lányra azonban mégis rátalál az ifjú, akit egy nagy madár visz a toronyba, és az egymásnak rendelt fiatalok mégis egy párrá lesznek. Das Wasser fließt nach Rückwärts – a visszafelé folyó víz Zsoltárokból ismert képe (Zsolt 114:3) nem csak az agáában ismétlődik, hanem a klasszikus irodalomban is, Apollóniosz Rhodiosznál, Vergilius Aenisében (VIII.240), és Ovidiusnál is, több helyen.

Mindezek a példák azt mutatják, hogy olykor az antik elbeszélő motívum az agáda forrása – máskor a bibliai vagy agádai kép szolgál mintául klasszikus szerzők képeihez. Nem egymástól elzárt kultúrákról volt szó, hanem mindenkor szimbiózisban élőkről, amelyek irodalmi hatásai oda-vissza terjedtek.

A saját személyes kapcsolatomban Scheiberrel, mondhatni, erre a műfajra, az agádára épült. Szakdolgozatommal, későbbi egyetemi doktori disszertációm tárgyával kapcsolatban kerestem meg először. Témám Pseudo-Philon Liber Antiquitatum Biblicarum-a volt. Az iratot ma az ókori zsidó agáda kincsesbányájaként emlegetik, akkor alig ismert és idézett mű volt. Mindössze három komoly cikk szólt róla – kettő ezek közül Scheibernél volt megtalálható. Nem adta ki a kezéből, a lakására kellett mennem olvasni. Megismerkedtem feleségével, Líviával, és lányával, Máriával, aki akkor volt érettségiző. Később már tágult a kutatás köre: a Rabbiképző könyvtárában lehetett olvasni. Tél volt, hideg. Lassan haladt az olvasás a tömördek jegyzetelnivaló miatt (xerox akkoriban nem volt). Amíg a szakdolgozat készült, a könyvtári munka után rendszeresen megkerestem Scheibert, általában a déli szünetben. Érdeklődéssel követte a munkámat, és maga is javasolt hozzá olvasnivalót, amit vagy a Rabbiképző könyvtárában találhattam, vagy saját könyveiből hozott be nekem, először helyben olvasásra, később kölcsönzésre. Beszélgetéseink tárgya rendszerint az agáda volt. Boldogan újságoltam, hogy én is találtam a szövegemben antik motívumot: Jefta lányának siratóénekét. A motívumoknak azonban nem csak az a sorsa, hogy többfelé szóródnak, vándorolnak – hanem az is, hogy kutatóik is többen vannak, és több irányból közelítenek hozzájuk. Az én riválisaim középkor-kutatók voltak, akik a középkori kézírathagyomány kutatása révén fedezték fel az antik motívumot a műben. A felfedezés öröme azonban megmaradt számomra.

Scheiber kezdettől, a sorozat megindításától fogva dolgozott a német Enzyklopädie des Märchens-nek, a sorozatban a bibliai folklórral (és a folklorizálódott Biblia), valamint a héber mesével kapcsolatos címszavakat írta meg. Még az első kötet anyagából átadott nekem néhány szócikket a magáéból. Az egyik ezek közül az „Agada” volt. Számomra komoly

erőpróba volt egy nemzetközi lexikon számára németül cikkeket írni - egyszersmind a tanulás útja. Scheiber ebben a munkában is segített, kéretlenül, nagyon szívesen és igen hatékonyan, irodalommal és tanácsokkal szolgálva. Később, már a halála után én írtam a lexikonba a róla szóló cikket is (a másik, a régen elhunyt Heller Bernát volt).¹⁵

Beszélgéseinkben egy új, akkor divatba jövő téma, a Vermes Géza nyomán a kutatásban azóta kiemelt érdeklődésre számot tartó „újraírt Bibliák” („rewritten Bibles”) témája merült fel gyakran.¹⁶ A terminus megformálása Vermes Gézához kapcsolódik (1961?). Pseudo-Philon műve „újraírt Biblia”: folyamatos elbeszélés, amely a bibliai narratíva rendjét követi, kihagyásokkal, ugrásokkal – más helyeken pedig bővítményekkel. A folyamatos narratívát adó agádai művekben tetten érhető a szerző szándéka, műveltsége, exegetikai stratégiái, a műnek szerzője is van, a szerzőnek szerzői szándéka, ez alakítja az agáda tartalmát. Megmutatkozik a szerző műveltsége is, esetleges klasszikus ismeretei. Pseudo-Philon is ezt a kettősséget mutatta. A műnek van egy nagyon is „zsidó” olvasata, amely tükrözi viszonyát a bibliai elbeszéléshez és a szerző korának agádai hagyományához. Pseudo-Philon elbeszéléseiben az Elezár-féle papi vonalat emeli ki a másik, Itamár-féle ággal szemben. Az agáda forrásai között ugyanakkor ott van a klasszikus műveltség hagyománya is, Jeftha lányának Antigoné panaszdala mintájára írt siratóéneke formájában. Ott vannak a technikák is: kiemelni az egymáshoz hasonló bibliai történetek közös vonásait – ilyenek Jáél és Judit történetei – és ezáltal tipizálni azokat.

Az agáda kutatásának további lehetőségeire két példát mutatnék be: egyik a Genesis Apocryphon címen ismert qumráni irat, melynek szövegét csak egyetlen, igen nehezen olvasható és töredékes, arámi nyelven írt példány őrizte meg,¹⁷ amelyet a Kr.e. 25 és Kr.u. 50 közötti időben írhattak. Genesis arámi nyelvű parafrázisa? Nem, hanem inkább elbeszélések a pátriárkákról és feleségeikről – és az elbeszélések alapja nem is mindenütt a Genesis, hanem – mint például a Noé születésének előzményeiről szóló perikópában (a Genesis ezt nem tárgyalja, csak Noé születéséről ad hírt) - az apokrif Henok-hagyomány. Lámek és Batenos – Noé leendő szülei – párbeszéde Batenos születendő gyermeke eredetéről. Lámek gyanakszik, hogy a gyermek, akivel Batenos várandós, nem tőle, hanem a Virrasztóktól származhat. Felesége megismételt érvelése (aki együttléttükör érzett gyönyörére hivatkozik, mint fogantatása bizonyítékára) nem nyugtatja meg (II. columna); apjához, Metuselahhoz siet, és minden elmond neki. Kéri, hogy az menjen Henokhoz, az ő atyjához, „hogy megtudjon tőle mindent, úgy, ahogyan az történt”. A Noé származásával kapcsolatos kétségeket végül Henok kinyilatkoztatása oszlatja el.¹⁸ Henok a születendő gyermek csodás tulajdonságainak

¹⁵ Ida Fröhlich, „Adam“, in: K. Ranke (hrsg.), *Enzyklopädie des Märchens*, Bd.1, Berlin - New York: de Gruyter 1975, 86-88; „Agada“, in: K. Ranke (hrsg.), *Enzyklopädie des Märchens*, Bd.1, Berlin - New York: de Gruyter 1975, 161-169; „Heller, B.“, in: R.W. Brednich (hrsg.), *Enzyklopädie des Märchens*, Bd.6, Lief.2/3, Göttingen 1989, 799-802; Alexander Scheiber 1913-1985, *Fabula. Zeitschrift für Märchenforschung* 27 (1986) 320-321.

¹⁶ A kérdéshez ld. Geza Vermes, *Scripture and Tradition in Judaism: Haggadic Studies* (Studia Post-Biblica 4), Leiden: Brill, 1961.

¹⁷ A szöveg *editio princeps*-e: N. Avigad, Y. Yadin, *A Genesis Apocryphon*, Jerusalem: Israel Exploration Society 1956. További részletek publikálása: J. C. Greenfield et al., „The Genesis Apocryphon Col. XII,” *Abr-Nahrain*, Suppl. 3 (1992) 70-77; M. Morgenstern et al., „The Hitherto Unpublished Columns of the Genesis Apocryphon,” *Abr-Nahrain* 33 (1995) 30-52. A szöveg kiadása kommentárral: J.A. Fitzmyer, *The Genesis Apocryphon of Qumran Cave 1 (1Q20). A commentary. Third edition*, Roma: Editrice Pontificio Istituto Biblico 2004, p.69. A legújabb kiadás: Daniel A. Machiela, *The Dead Sea Genesis Apocryphon. A New Text and Translation with Introduction and Special Treatment of Columns 13-17*, Leiden: Brill 2009. A jelenleg ismert szöveget egy hosszabb rész, valószínűleg egy bevezetés előzte meg, amely nem elbeszélés volt. Erről ld. Matthew Morgenstern, „A New Clue to the Original Length of the Genesis Apocryphon,” *Journal of Jewish Studies* 47 (1996) 345-47.

¹⁸ Sajnos, az erősen töredékes kéziratban összefüggő mondatok nem, csak szavak és szóösszefüggések olvashatók.

leírásával is igazolja a gyermek legitim eredetét, egyszersmind kiválasztott voltát (1Q apGen III-V).¹⁹ A Noéről szóló részt monológok és kinyilatkoztatások egészítik ki Noé „igaz” voltáról (1Q apGen VI-VII). A vízözönt követő időszak leírásában pedig a föld felosztásáról olvashatunk Noé fiai között (1Q apGen XVI-XVIII).²⁰

A résznek jól láthatóan nem Genesis elbeszélése a háttere, hanem a Henok-hagyomány, amely szerint a vízözön előtt a földre leszállt Virrasztók gyermekei az óriások, akiktől az ártó démonok származnak (1Hen 6-11, 15). Lámek félelme tehát a születendő gyermekkel kapcsolatban a démonitól való félelemmel kapcsolatos.

A másik fennmaradt perikópa Ábrahám és Sára (Abrám és Szaraj) történetével foglalkozik, és a szöveg a Gen 12:10-20ben elbeszélte történetet meséli újra egyiptomi tartózkodásukról, Sára elviteléről a fáraó udvarába, majd visszaadásáról, isteni csapás következtében (1QapGen XIX-XX). A csapás (*ruáh*), impotenciát és terméketlenséget okoz. A démontól csak Ábrahám tudja megszabadítani a fáraót és udvarát, éspedig kézzrátéttel. A történetet ismét földrajzi leírás követi, az Ábrahámnak ígért földről, amely Egyiptom folyójától a Libanonig és az Eufratészig terjed (1QapGen XXI. 9-13).

A Genesis Apocryphonban nagyon világosan követhető egy struktúra és az agádai szándék: a születendő utód (Noé, és a később születendő Izsák) tiszta származását kétségessé tevő veszély, és ennek a helyzetnek a tisztázása a tudomány segítségével, a kor orvosi ismereteinek érveivel (a gyönyör mint a fogantatás bizonyítéka általánosan ismert az ókori görög orvosi irodalomban; a betegséget, terméketlenséget és impotenciát okozó démonok hiedelme pedig általánosan elterjedt volt az ókori Keleten). A történetekhez fűzött földrajzi leírás (az Ábrahám-félenél egyébként a szerző valószínűleg görög hagyományt követett) a tiszta származás alapján a jogosultságot kívánja igazolni a föld birtoklására.

A Kr.e. 2-1.századok az „újraírt Bibliák” létrejöttének ideje. Miért volt ez az agádai műfaj olyan népszerű? Az újraírt Bibliák exegetikai művek – nem csak a szöveget magyarázzák, hanem az abban felmerülő problémák kapcsán magyaráznak a szöveg mögött levő dolgokat, kifejtik azok magyarázatát a szerzők aktuális ismeretei alapján. A narratív exegézis tehát kifejezési formája és közvetítője a teológiáról, történelemtől, világrendről, angyalok, gonosz démonok eredetéről és működéséről, a világ dolgairól (ma ezeket a természettudományok – csillagászat, természetrajz, orvostudomány – közé sorolnánk) alkotott különböző nézeteknek. Ezért örökzöld ez a műfaj, mert mindig van új mondanivalója, a magyarázó személyétől függően.

A másik lehetséges kutatási vonal egy-egy jelenkori műben olvasható agádai motívum útjának kiderítése. Egy korábbi munkámban Mikes Kelemen 90. levelében olvasható elbeszélés egy motívumával foglalkoztam.²¹ Az elbeszélés egy szegény asszonyról szól, akinek egyetlen vagyona egy juh volt. A juhot „megnyírván, Aaron elvette tőle a gyapját, mondván, hogy ötöt illeti a törvény szerint”.²² Az asszony Koráhtól (Mikesnél: Koré) kér segítséget, aki azonban képtelen elérni Áronnál, hogy az elálljon a követeléstől. „Koré, hogy megvigasztalja, 4 ezüstpénzt ada neki, hogy venne azon annyi gyapjút, amennyit lenyírt a juhról”. Amikor a juh első ellése érkezett, Áron ismét megjelent a bárányt követelve, mondván, hogy az

¹⁹ A maszoréta szöveg és a Septuaginta egymás közt különböző évszámokat ad meg Henok, Metuselah, és Lámek fiai születését illetően (v.ö. Gen 5:20-29). Mindkét verzió azt állítja, hogy Henok jóval Noé születése előtt vétetett el a földről. Gen 6:1-4 az „istenfiak” epizódjáról mesél, amely Noé életideje alatt történt. A Virrasztók története (1Hen 6-11) hallgat a Virrasztók működése és Noé születése közötti kapcsolatról.

²⁰ A XVIII. columnában még követhető, hogy a föld felosztásál van szó; a XIX. columna nem elég hosszú a Babel-történet (Gen 11) elbeszélésehez Genesis Apocryphon stílusában.

²¹ Fröhlich Ida, „Áron és az özvegy juha. A 90. level agádájának forrásához”, *Magyar Tudomány*, 2012. A kézirat dátuma szerint Mikes 1729-ben írta a levelet.

²² Mikes itt a Deut 18:4-ben olvasható bibliai törvényt idézi latinul.

elsősülött a papé, az elsősülöttekre vonatkozó törvény szerint. Ekkor az özvegy úgy döntött, levágja a juhot. Megtudván ezt Áron, a papoknak járó részt (a lapockáját és a gyomrát) magának követelte a Törvény alapján (Mikes itt a Deut 18:3 törvényét idézi). Elkeseredésében az özvegy *anathema*-nak [azaz *hērem*-nek] nyilvánítja a juh húsát „az Úr előtt”. Erre Áron az egész húst elvette magának, mondván, minden Izraelben feljárnlott dolog a papoknak jár.

A történet a Korah-felkelés bibliai történetéhez (Num 16; 26:9–11) kapcsolódik, amikor Izrael pusztai vándorlásának idején Korah, az egyik papi csoport feje fellázadt Mózes és Áron tekintélye ellen. A Mikesnél is olvasható történet a lázadás okát magyarázza, Korahnak Áron kapzsiséga miatt érzett felháborodásával. Mikesnél Korah, aki szánalmat érez az özvegy iránt, és megpróbál Áronnál közbenjárni érte voltaképpen pozitív szereplő. A történetet Mikes maga rabbinikus eredetűnek tartja. A Mikesnél olvasható példázat forrása egy középkori *midrás* Korah lázadásáról. A mese később népszerű antológiák részévé vált. Két változata ismert: a Mikesnél is olvasható rövidebb változat (*Tehillim* 1, 14; *Midraš Aggada*, Num 7.19; *Manzur* 7–8) és egy ennél hosszabb elbeszélés (*Likkutim* I. 23a-23b; *Bēt ha-Midraš* VI. 107-108; *Hibbur Ma'asē* No. 6; *Nevē Šalom* 56; a forrásokról lásd Ginzberg, 1938, 3, 290–292). A hosszabb változatot Zsoldos Jenő ismertette – Mikes forrását azonban nem ez, hanem a mese rövidebb változata adta,²³ amely – a hosszabb változattól eltérően – nem a lázadó demagógot, hanem az elnyomottak védőjét, a papok embertelenségétől szenvedő szegények igazlelkű barátját látja és láttatja Korahban.

A rövid történet több XVIII. századi európai forrásban felbukkan (ezek azonban későbbiek Mikesnél): a Londonban 1741-ben kiadott anonim mű, *The priest and the widow, a tale (A pap és az özvegy meséje)*. Franciaúl első ízben Voltaire-nél olvasható, a *Dictionnaire philosophique* című művének *Curé de campagne* című szócikkében (Voltaire, 1764, 1/398.).²⁴ Voltaire utalása alapján a történet európai útjának kiindulását Gilbert Gaulmin egyik könyvében kell keresnünk, amelyben a szerző a több midrási történet latin fordítását közli a héber eredeti alapján – köztük az Áron és az özvegy rövid változatát is.²⁵ Gaulmin forrása „egy névtelen rabbi” *Ma'siyōt* (Történetek) című, héber nyelven, Velencében kiadott könyve volt.²⁶ Ennek nyomán kerülhetett (talán Fabricius egy munkájának közvetítésével) a történet a Richard Simon francia oratoriánus szerzetes 1693 és 1717 között több kiadásban megjelent enciklopédikus bibliai szótárába, a *Dictionnaire biblique*-be, a 'Coré' címszó alatt (Simon, 1693, 377.). Nem tudni, ez volt-e Mikes közvetlen forrása – minden esetre Mikes még Simon bevezetőjének szavait is követi. A történet – bármi is volt vándorlásának utolsó szakasza – nagy utat tett meg, míg Keletről Keletre vándorolt, s ismét eljutott a Török Birodalom földjére, a görögök, örmények és zsidók szomszédságában élő Mikeshez Rodostóba.

Előbbi mondandóm annak érzékeltetésére is szolgált, hogy Scheiber Sándor a magyar tudományos életben mindmáig jelen van. Az elején így fogalmaztam: „mert munkássága máig hat”. Ez a hatás nem pusztán személyes kapcsolatot jelent. Számptalan lehetőség van Scheiber útját folytatni, különböző ösvényeken elindulva. Scheibert első sorban is olvasnia kell annak,

²³ A hosszabb változat szerint Korah felkelést akart szítani Mózes és Áron ellen az általuk kirótt adók miatt. Fordítását ld. Zsoldos Jenő, *A biblia, a midrás és a zsidó Mikes törökországi leveleiben*. Ötödik közlemény. Magyar Zsidó Szemle 48 (1931) 355-365.

²⁴ A szócikket a későbbiekben több angol folyóiratban is közölték, *The Country Curate* címen.

²⁵ Gilbert Gaulmin államtanácsos, XIV. Lajos korának híres francia orientalista, számos görög és keleti szöveg kiadója, kommentátora és fordítója, keleti kéziratok gyűjtője volt. Nevéhez több bizánci szerző kiadása is fűződik, és fordításokat közölt az indiai Pilpay meséiből.

²⁶ Gaulmin könyvét Párizsban adták ki Toussaint Du Bray nyomdájában, a különböző példányok címlapjai szerint 1628-ban és 1629-ben. A könyv az említett velencei kiadású műből merített héber szövegeket tartalmaz: *Sēfer Divrē ha-yāmim šel Mošeh* (Mózes krónikájának könyve) és *Peširat Mošeh* (Mózes halála), a szövegek latin fordításával, jegyzetekkel és előszóval. Az özvegyről és Áronról szóló midrás rövid változata Mózes krónikájának könyvében található.

aki ezzel a területtel foglalkozni akar, hogy megismerkedjen a „web of traditions”-nal. Páratlan tudása, amely a maga idejében is egyedi és különleges volt, valódi kincs volt. Éppen ezért hadd fejezzem be mondandómat az általa kutatott agáda parabolájával „a bölcs elrejtett kincse”-ről, a mindig egzisztenciát teremteni képes tudásról. Nála is mindig ott volt ez a kincs, és nem vitte az egészet a sírba. Nagy részét itt hagyta nekünk, publikációs formájában, amelyek mindig nagyon rövidek, lakonikusak – és nagyon informatívak. Egy-egy cikke több témáról is szól. Mind megmutat valamit, és továbbgondolásra készítet. Mindnek le lehet ásni a mélyére, és mindegyik sokat mondanak el hagyományozásról, hagyományozói körökről, a műveltség és tudás létrejöttéről az európai kultúrában. Scheiber Sándor még mindig útikalauz a késői utazóknak az agáda varázslatos világában. A bölcs elrejtett kincse nem vészett el, itt maradt, nekünk, csak használnunk kell tudni.